

Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinin Araçsalcı Bir Yaklaşımla Analizi

An Instrumentalist Analysis on the Dissolution of Yugoslavia

Tuğba SARIKAYA GÜLER¹, Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU²,

Dr. Öğr. Üyesi Mürsel BAYRAM³

Öz

Etnik milliyetçiliğin kitleselleşmesinde siyasal seçkinlerin söylemleri, sembol manipülasyonları ve medya gibi faktörlerin etkisi yadsınamaz. Etnik husumet ve çatışmalar da büyük oranda seçkinlerin araçsallaştırmalarıyla etnik grubun toplumsal hafızasında yaratılan algısal güvenlik tehditlerinden beslenmektedir. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde ortaya çıkan çatışmalar, bu varsayımı destekleyecek niteliktedir. Zira Yugoslavya devleti, yükselen etnik milliyetçi dalganın tesiriyle dağılmaya sürüklenirken bu süreçte siyasal seçkinlerin tutumları önemli bir etken olmuştur. Bu anlamda Balkan milliyetçiliklerinin gelişimini ve Yugoslavya'nın dağılma sürecini açıklayabilecek en uygun kuramsal yaklaşımlardan birinin "araçsalcılık" (*enstrümantalizm*) olduğu söylenebilir. Buradan hareketle çalışmada etnisite ve milliyetçiliğe ilişkin kuramsal yaklaşımlar değerlendirilecek ve söz konusu yaklaşımlardan biri olan araçsalcılık üzerinden Yugoslavya Federasyonu'nun parçalanma süreci analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, milliyetçilik, araçsalcılık

Makale Türü: Derleme

Abstract

It is impossible to disprove the effect of political elite discourses, symbol manipulations and media on the process of nationalist popularization. Accordingly, ethnic hostility and conflicts are often fueled by perceived threats created through the political instrumentalizations in the collective memory of an ethnic group. This assumption is supported by the conflicts during the dissolution of Yugoslavia, because the attitudes of political elites were quite effective while Yugoslavian state was sliding into dismemberment with the influence of rising ethnic nationalist wave. In that regard, we assert that "instrumentalism" may be the most appropriate theoretical approach to explain the making of Balkan nationalisms and the dissolution of Yugoslavia. From this point of view, this paper aims to evaluate the theoretical approaches to ethnicity and nationalism and to analyze the dismemberment of Yugoslavia through the prism of instrumentalism.

Keywords: Yugoslavia, nationalism, instrumentalism

Paper Type: Review

Giriş

¹Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi, tuba.srky@gmail.com.

²Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hemiroglu@gmail.com.

³Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü, mursel.bayram@asbu.edu.tr.

Yugoslavya'nın parçalanma süreci, Josep Broz Tito'nun ölümü sonrasında Balkanlar'daki yükselen etnik milliyetçilik ile açıklansa da, çoğu zaman bu milliyetçilikler belirli bir kuramsal yaklaşım perspektifine dayandırılmamıştır. Oysaki değişik kuramsal yaklaşımların etnik çatışmaların oluşum sebepleri ve bu çatışmaların nasıl çözülebilecekleri hususlarında birbirlerinden oldukça farklı varsayımları bulunmaktadır. Ayrıca bu kuramsal yaklaşımların 'etnisite', 'ulus', 'ulusal kimlik', 'milliyetçilik' gibi kavramları algılayışları da birbirlerinden farklıdır. Örneğin primordialistler, milliyetçiliği ve etnisiteyi doğuştan bahşedilen, primordiyal (ilksel) kimliklerin doğal birer tezahürü olarak görürlerken; araçsal yaklaşımın savunucuları etnisite ve milliyetçiliğin 'verili' olmayan, çoğu zaman siyasal, ekonomik ve kültürel seçkinlerce var edilen, sosyo-politik yapılar olduğunu iddia etmektedirler (Geertz, 1973; Armstrong, 1982; Smith, 1986; Llobera, 1994). Bir başka deyişle, gruplarını temsil eden hareket eden seçkinler, iktidar, refah, politik ve/veya ekonomik çıkar elde etmek gayesiyle, grupların sahip olduğu kimi kültürel öğeleri kullanmakta, değiştirmekte ve hatta kimi zaman kendi gayretleriyle yeni kültür öğeleri yaratmaktadırlar (Brass, 1991: 8).

Her kuramsal yaklaşımın Balkan milliyetçiliklerinin oluşumu ve Yugoslavya'nın parçalanması aşamalarına getirecekleri açıklamaların birbirlerinden başka olacağı savından hareketle çalışmamız, Balkanlardaki gelişmelerin belirli bir kuramsal yaklaşım perspektifiyle irdelenmesi gerektiği iddiasındadır. Bu bağlamda makale, öncelikli olarak etnisite ve milliyetçilik konularında geliştirilen kuramsal yaklaşımların neler olduğu hakkında genel bir çerçeve çizmeyi hedeflemektedir. Devamında, Balkanlar'daki milliyetçiliğin gelişimini açıklamak üzere belki de en uygun yaklaşımın araçsal yaklaşım olduğu savına dayanan çalışmamız, Yugoslavya'nın dağılıma sürecindeki yükselen Balkan milliyetçiliklerini araçsal yaklaşım perspektifiyle izah etmeye çalışacaktır. Bu bağlamda, milliyetçiliğin kitleselleşmesi sürecinde siyasal seçkinlerin, etnik etkileşimlerin, söylemlerin, sembol manipülasyonlarının ve (medya, basın yayın, teknolojik ilerlemeler vb.) bir takım katalizör faktörlerin rolü ve etkinlik düzeyleri tartışılacaktır.

Sonuç bölümünde, Balkanlarda süregelen etnik çatışmaları önlemek üzere öncelikle sivil toplum örgütleri çalışanlarının, akademisyenlerin, entelektüellerin ve siyasi liderlerin hem siyaset bilimi (yapısal değişimler için) hem de uyuşmazlık çözüm yöntemlerine (ilişkisel değişimler için) yönelmesi gerektiği vurgulanacaktır, çünkü kalıplaşmış düşman algılarının yıkılması için belki de en zaruri ön koşul seçkinlerin çözüm girişiminde bulunmasıdır (Çelik, 2011: 163-188).

1. Etnisite ve Milliyetçiliğe İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Etnisite ve milliyetçiliğin ne zaman doğduğu ve nasıl geliştikleri hususunda uzlaşı sağlanmış değildir. Bu nedendir ki, milliyetçilik kuramları milliyetçiliği var eden faktörleri ve kolektif grubu bir araya getiren ortak özellikleri birbirlerinden farklı şekilde tanımlayan yaklaşımlar olarak nitelendirilmektedir. Temel milliyetçilik kuramsal yaklaşımlarını ise dört ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: (i) milliyetçilikten önce milletlerin var olduğuna inanan primordialist yaklaşım, (ii) milletlerden önce milliyetçiliğin var olduğuna dayanan modernist yaklaşım, (iii), modernizme tepki olarak doğan ve etnik geçmişe ağırlık veren etno-sembolcü yaklaşım ve (iv) etnik kimlik ve milliyetçiliğin doğuşunda seçkinlerin ve sembol manipülasyonlarının rolünü incelemeye ağırlık veren araçsal yaklaşımdır. Bu bölümde milliyetçilik kuramları hakkında kısa bir literatür taraması yapıldıktan sonra, ilerleyen bölümde Balkanlardaki etnik milliyetçiliğin oluşum sürecinde siyasal seçkinlerin tutumlarının etkin olduğu tezinden hareket edilecek ve Balkan milliyetçilikleri araçsal yaklaşım perspektifiyle irdelenecektir.

1.1. Primordialist (İlkeci) Yaklaşım

Primordialistler, etnik grupları ve ardılı olan milletleri çok eski çağlardan bu yana varlığını devam ettiren doğal yapılar olarak görmekle beraber, bu yapıların milliyetçilik düşüncesinden de önce var olduğu inancına sahiptirler. Millet üyelerinin ise toplumsal etkileşimden ziyade verili olan (ya da verili olduğu kabul edilen) din, dil, kan bağı gibi primordiyal bağlar ile birbirlerine bağlanmış olduğuna inanmaktadırlar (Özkırımlı, 2013: 81).

Özkırımlı (2013: 79-91), primordiyalistlerin türdeş bir kategori oluşturmadığını belirterek, onları (i) doğalcı/eskilci, (ii) biyolojik ve (iii) kültürel primordiyalist olarak üç gruba ayırmıştır. Öncelikle doğalcılar, primordiyalizmin en köktenci halini temsil etmektedirler. Onlara göre etnik kimlik, cinsiyetimiz kadar doğal bir parçamızdır ve insanlar doğal düzen gereği, belirli bir etnik gruba mensup olarak dünyaya gelmektedirler. Ayrıca bu görüşe göre milletler belirli genel karakteristikleri, kökenleri, misyonları ve kaderleri olan ve özünü koruyarak yıllar boyu devam eden kadim yapılardır. Nitekim XIX. yüzyıldan sonra milli uyanış iddiasıyla harekete geçen milli akım öncülerinin pek çoğu da ‘kadim millet olma’ tezlerine dayanmak suretiyle ulus inşa sürecine girişmiş ve böylece primordiyalizmin savlarını savunmuşlardır. Llobera da Avrupa’daki vatansever milliyetçiliğin ve ulusal kimliğin kökenlerinin Orta çağlara kadar uzandığına değinmiş ve milliyetçiliğin oluşumu ile ilgili çalışmalarının yalnızca XVIII. yüzyıl sonrasına odaklanmasını “sosyolojik bir talihsizlik” olarak anmıştır (Llobera, 1999: 1-26).

İkinci grup olan biyolojik primordiyalistler ise sosyo-biyoloji alanının çalışmalarına dayanmakla birlikte etnik bağılıkların kökenini içgüdülerde ve genetikte ararlar. Bu yaklaşıma göre, insan davranışları öncelikli olarak çoğalma/üreme eyleminde başarılı olma güdüsü ile yönlendirilmektedir (Özkırımlı, 2013: 87-88). Ayrıca insan, genetiğinde var olan bu güdünün etkisiyle akraba olanı seçmeyi tercih eder, çünkü kendisine kültürel olarak en benzer olan yine kendi akrabaları olacaktır. Nitekim Pierre van der Berghe (1987: 13-82) de, bireylerin toplumsal ilişkilerinde üç temel güdünün belirleyici olduğunu söyler. Bunlar; akraba olanı seçme, karşılıklı iş birliği ve rekabet ile hiyerarşik zorlamadır. Daha açık bir ifadeyle insanlar temelde, kendileriyle kan ya da soy bağı olan kişilerle eşleşirler, karşılıklı çıkarları uğruna iş birliği içerisine girerler ve iki tarafa fayda sağlamanın mümkün olamayacağı durumlarda güç kullanılarak tek taraflı kazanım elde etmeye yönelirler. Dolayısıyla etnik gruplar, genlerine işlemiş olan mekanizmalar gereği birbirilerinin ortak çıkarları için diğer etnik gruplara karşı savaşan çok geniş çaptaki “süper aileler” olarak düşünülmüştür (Berghe, 1987: 66). Son yaklaşım ise kültürel primordiyalist yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, primordiyal varlıklar (i) hiçbir tecrübe ya da sosyal iletişimden türemeyen, (ii) sosyolojik olmaktan ziyade doğal ya da tinsel olan, (iii) kişisel çıkarlar yerine dil ve kültür gibi primordiyal bağlara ve duygulara dayanan, (iv) son derece köklü bir geçmişe sahip olan, (v) zorlayıcı, (vi) “verili” yapılardır (Eller ve Coughlan, 1993: 187). Ancak burada kan bağı, din, dil gibi öğelerin ilksel ya da primordiyal olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Bu öğelere bu özellikleri atfeden ve onların verili olduğunu var sayan insanlardır. Dolayısıyla, kültürel primordiyalistler etnik bağılıkları nitelerken inanç faktörünü vurgulamakta ve dil, din, tarihsel bağ gibi öğelere tinsel bir değer atfetmektedir (Özkırımlı, 2013: 87-91). İnanç faktörünü vurgulaması nedeniyle kültürel primordiyalizm, daha sonra açıklayacağımız araçsalcı yaklaşıma da yakınsa da dil, kültür gibi öğeleri primordiyal bağlar olarak görmesi sebebiyle modernist ve araçsalcı yaklaşımdan ayrılmaktadır.

Kısacası primordiyalizm etnik kimliklerin ve kimliklerin dayalı olduğu belirli öğelerin verili olduğu, özlerinin değişmediği ve kuşaktan kuşağa olduğu haliyle aktarıldığı görüşünü savunur (Geertz, 1973: 255-311; Shils, 1957: 142). Fakat son zamanlardaki etnisite çalışmaları göstermektedir ki, toplumsal ilişkilerden bağımsız şekilde gelişen etnik bağılıklar pek bulunmamakta, etnik bağlar zaman içerisinde değişim gösterebilmekte ve hatta kimi zaman bu bağlar yoktan var edilebilmektedir (Özkırımlı, 2013: 91-101). Üstelik primordiyalistler etnik kimliği diğer kimliklerin önüne koyma eğiliminde olsalar da, insanlar aileye, dine, toplumsal cinsiyete, toplumsal sınıfa dayalı olarak birden fazla kimliğe sahiptir ve farklı zamanlarda birbirinden farklı kimlikler ön plana çıkarılabilirler (Smith, 1995: 33). Dolayısıyla primordiyalist yaklaşımın varsayımlarından bazıları zaman içerisinde yanlışlanmıştır. Fakat Brass’ın (1991: 74) da belirttiği üzere bu yaklaşım köklü tarihsel kurumlara ve zengin bir kültürel geçmişe sahip olan etnik grupların çözülmesi konusunda önemli bir yardımcı kaynak olmaktadır ve bu topluluklar isteklerini siyasi alana daha özgür bir şekilde iletebilmektedirler.

1.2. Modernist Yaklaşım

Modernist yaklaşıma göre, milletler ve milliyetçilik son yüzyıllara ait olan modern yapılardır. Kapitalist üretim sistemine geçişin, sanayileşmenin, kentleşmenin, laikleşmenin ve merkezi devlet yapılarının kurulmasının doğal bir sonucu olarak var edilmişlerdir. Bu süreçte milletler adeta yükselen milliyetçilikler çağının “sosyolojik bir gerekliliği” olmuştur (Özkırımlı, 2013: 102-103). Bu yaklaşımın öncü isimleri arasında Karl Deutsch (1962), Eric J. Hobsbawm (1983, 1990), Ernest Gellner (1983), Benedict Anderson (1991), Tom Nairn (1981) ve Michael Hecter (1975) sayılabilir. Modernist yaklaşımı savunan her bir araştırmacı milliyetçiliğin çözümlenmesinde farklı etkenleri ön plana çıkardığından, türdeş bir grup oluşturmazlar. Öncelikle Deutsch belirli ekonomik, kültürel, siyasi, teknik ve dilsel etkenlerin milliyetçi asimilasyon sürecinin hızı ve doğasına yaptığı etkiyi ölçen bir model kurarak milliyetçiliği istatistiksel verilerle incelemeye yönelmiştir. Deutsch kurduğu modelle iletişim alışkanlıklarının benzerlikleri, toplumdaki öğrenme ve öğretme imkânları, sosyal iletişimin sıklığı, edinilecek somut çıkar ve cezalar, toplumun değer ve talepleri, ulusal sembol ve uluslaşma engelleri gibi faktörlerin milliyetçi bütünleşmeye (ya da asimilasyona) olan etkisini ölçmüş ve sanayi toplumunda artan toplumsal hareketliliğin milletlerin inşasını kolaylaştırdığı üzerinde durmuştur (Deutsch, 1962: 130-136). Milliyetçi asimilasyonist süreçte etnik azınlıklar genellikle baskın gruplar içerisinde eritilmektedirler. Ancak belirli bir etnik grubun ulusa dönüştürülebilmesi aşamasında kitle iletişim araçlarının ve sosyal iletişimin rolü bu etnik grubun farklılığının, bütünlüğünün ve kültürünün ayakta tutulması için hayati görülmüştür. Sosyal iletişim, toplumsal hareketlilik gibi kavramlar modern çağa ait olduğundan Deutsch modernist yaklaşımın öncü kuramcılarından kabul edilir.

Hobsbawm (1983:1) ise milletlerin ve milliyetçiliğin varoluşunu toplumsal mühendislik projelerinin bir sonucu olarak görmekte beraber, milletlerin oluşumu sürecinde “ıcat edilmiş gelenekler” (invented traditions) faktörüne vurgu yapmaktadır. İcat edilmiş gelenekler ise, belirli değer ve davranış normlarının tekrarlanarak içselleştirileceği inancıyla doğan bir dizi alışkanlık ve uygulamalar olarak tanımlanmıştır. Modern çağda üretilen birçok gelenek, geçmişle bir bağlantı kurarak hem toplumsal grubun etkileşim, birlik ve dayanışma duygularını artırmakta hem de belirli norm, gelenek ve kültürel değerlerin tarihsel olduğu inancını doğurmaktadır. Örneğin XIX. yüzyılda İngiliz Parlamentosu'nun yeniden inşası sırasında gotik mimarinin stiline uygulanmasını Hobsbawm (1983:2), geleneğin modern dönemdeki icadı olarak nitelemektedir. Dolayısıyla milletler, verili ya da değişmez kategoriler olarak değil icat edilmiş geleneklere bağlı olarak meşrulaştırılan ve tarihsel olarak yakın bir döneme ait olan yapılar olarak görülmüştür. Bu bağlamda milliyetçiliğin misyonu milletleri tepeden inme bir şekilde var etmesidir. Modern dönemde doğan parçalanma tehdidine karşı milliyetçilik, birlik ve bütünlüğü güvence altına almak üzere kullanılan bir ideoloji olmuştur.

Benzer bir şekilde Gellner'in (1983: 46) ifadesiyle milliyetçilik kimi zaman milletleri tamamen icat etmekte, bazen var olan kültürleri millete çevirmekte ve çoğu zaman ise mevcut bulunan kültürleri dönüştürmektedir. Kısacası bu bakış açısına göre milletler, milliyetçiliğin ardıllıdır. Gellner ayrıca modern çağa özgü olan milliyetçiliğin “yüksek kültürler” yarattığına ve toplumun yeni sadakat odağının bu yapılar olduğuna dikkat çeker. Ona göre modern öncesi dönemde bireyler toplumsal rol ve statülerini doğuştan edinmektedir. Fakat modern dönemde sınıflar arası geçiş ve toplumsal hareketlilik arttığından toplumsal rolleri belirleyen ve düzenin sağlayıcısı olan yapının ne olacağı sorunsalı doğmuştur. Bu noktada modern birey, tabiiyetini kral ya da toprağa değil belirli bir yüksek kültüre yönelmiş ve devletin türdeşleşmeyi kolaylaştıran mekanizmalarına (standart/milli eğitim, askerlik görevi, vb.) entegre olmuştur (Gellner, 1983: 36). Sonuçta, endüstriyel toplum düzeni devlet merkezileştirmiş ve milleti doğurmuştur.

Anderson (1991: 4-8) ise milletin bir “hayali cemaat” (imagined community) olarak kurgulandığını iddia etmekle beraber milliyeti, özel bir kültürel yapı (cultural artefact) olarak nitelemiştir. Daha açık bir ifadeyle millet, “kendisine hem sınırlılık hem de egemenlik haiz olacak şekilde hayal edilmiş olan siyasi bir topluluktur”. Milletin sınırlı olarak nitelendirilmesinin sebebi

en geniş nüfuslu milletin bile ötesinde farklı milletlerin var olduğu ve yaşadığı gerçeğine dayanmaktadır. Milletler ayrıca egemendir, çünkü hanedanların meşruiyetinin Aydınlanma felsefesi ile yerle bir edildiği bir dönemde doğmuştur. Milletlerin hayal edilmiş olduğu savı ise milleti oluşturan bireylerin birbirlerini hiç görmeden ve tanımadan zihinlerinde yarattıkları birlikteliğin hayaliyle yaşayacak olmalarına bağlanmıştır. Ayrıca Anderson (1991: 37-46) milliyetçiliğin bir ideoloji olmanın çok ötesinde bir güce sahip olduğunu belirtmiş ve ulusal bilincin doğuşunu (i) dinin etkisinin Reform ile azalması sonucu insanların yeni bir sadakat odağı aramasına, (ii) Avrupa entelijansiyasının Latince'den uzaklaşması neticesinde kapitalist yayıncılığın yerel dillerde yaptığı yayınların artmasına ve (iii) gazete gibi yayınların eş zamanlı kitlesel tüketimi mümkün hale getirerek aynı anda birbiriyle aynı olayları değerlendiren hayali bir topluluk/cemaat yaratmasına dayalı olarak açıklamıştır. Kısacası Anderson da milletlerin belirli modern dönem gelişmeleri sonucunda var edildiğine inanmıştır.

İskoç Marksist Nairn (1981: 60-85) ise milliyetçiliğin var oluşunu kapitalist ekonominin yaratmakta olduğu dengesiz kalkınma (uneven development) sorununun doğal bir neticesi olarak değerlendirmektedir. Bu noktada yazar, milliyetçiliğin yalnızca modernleşme, sanayileşme ile ilişkili olmadığına ayrıca kapitalizmin dünya üzerinde oluşturduğu dengesiz durumun ulusal uyanışa neden olabileceğine dikkat çekmektedir. Daha açık bir şekilde ifade edersek, kapitalist merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerinde kurmuş olduğu üstünlüğe karşı geri kalmış ülke seçkinlerinin halkın kalkınma beklentisini karşılayabilmek amacıyla milliyetçiliği itici bir güç olarak kullanabileceği savını ön plana çıkarmıştır. Ayrıca bu süreç diyalektik bir süreç olduğundan milliyetçiliğe yönelik gelişmiş merkez ülkeleri de etkisi altına alacaktır (Nairn, 1981: 325-326).

Bir başka Marksist kuramcı olan Hechter (1975) ise iç-sömürgecilik kuramını geliştirerek, sömürgeciliğin yalnızca deniz aşırı topraklarda görülmediği savını öne sürmüştür. Hechter'a göre aynı devletin toprakları içerisinde gerçekleşen dengesiz modernleşme ve kalkınma sebebiyle kaynak ve iktidarı adilane şekilde paylaşamayan iki tür topluluk (merkez ve çevre) doğabilmektedir. Bu durumun oluşturduğu ekonomik eşitsizlik ve kültürel iş bölümü ise çevre olarak nitelenen toplulukta farklı bir millet/halk oldukları algısını zamanla oluşturabilmekte ve bağımsızlık taleplerini doğurabilmektedir. Bu kuram özellikle 1970'lerde Katalan, Bask, Korsika gibi birçok ayrılıkçı hareket tarafından benimsenmişse de, uluslararası alanda kabul görmemiştir.

Özetle modernistler, milliyetçiliği irdelerken ekonomik, siyasal veya toplumsal etkenlere odaklanmakta ve etnik bağlar yerine modernizme vurgu yapmaktadır. Brass da millet ve milliyetçiliğin modern zamanlarda var olduğunu iddia ettiğinden kimi yazarlarca modernist olarak sınıflandırılmaktadır. Fakat Brass kimi etnik grupların sahiden eski ve zengin bir kültürel mirasa sahip olduğuna ve onu birçok dönüşüme rağmen koruyarak ulus yapılanması oluşturduğuna dikkat çektiğinden tam manasıyla modernist sayılmaz. Bu sebeple Brass'ın varsayımları araştırmacı yaklaşım başlığı altında incelenecektir.

1.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Etno-sembolcü yaklaşım modernizmin varsayımlarına tepki olarak doğmuş olmakla beraber milletlerin oluşmasında kültürün ve etnik geçmişlerin rolünü vurgulamaktadır. İlk olarak John Armstrong (1982) ve John Hutchinson (1987) gibi isimlerce öne sürülen bu kuram özellikle Anthony Smith'in (1986, 1995, 1998, 2009) çalışmalarıyla geliştirilmiştir. Özkırımlı (2013: 202-229) ise geliştirilen bu yaklaşımı, modernizm ve primordiyalizm arasında bir "ara yol" olarak anar, çünkü yazara göre bu kuram primordiyalist-modernist kutuplaşmasını aşmak üzere zamanla oluşturulmuştur.

İlk olarak etno-sembolcüler milletlerin ve milliyetçiliğin oluşum, gelişim süreçlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için bu süreçlerin modern öncesi dönemi de kapsayacak bir şekilde incelenmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir, çünkü onlara göre modern milletler etnik geçmişlerinden ayrı bir şekilde düşünülmemelidirler (Smith, 1998: 92-94; Armstrong, 1982: 3-6). Daha açık bir ifadeyle etnik bağlılıklar son derece kalıcı bir niteliğe sahip olduğundan

milletler, bu etnik bağlar ekseninde şekillenen etnik kültürlerin devamını teşkil etmektedirler. Tarihsel süreçte maruz kalının istilalar, göçler, etnik gruplar arası evliliklere rağmen etnik kimlikler, özlerini korumaya devam edebilirler (Smith, 1998: 147).

Ayrıca etno-sembolcülere göre, modern milliyetçilik tarihsel mitlere, geleneklere ve sembollere dayanmaktadır (Smith, 2009: 23-26). Farklı tipteki etnikler uluslaşma sürecine giriştiklerinde, sosyal gerçekliğin bir parçası olan ve etnik kimliğin kültürünü yansıtan semboller, milliyetçi söylemlerin ana referans noktası olmaktadır. Bu sebeple, modern milletler etnik atalar ve ataların kültürünü yansıtan etkenlerden ayrı bir şekilde değerlendirilmemelidirler. Etnosembolcü kuramcılar tıpkı primordiyalistler gibi etnik bağların gücüne vurgu yapsalar da, bu gücü sosyo-biyolojiye, psikolojiye, fizyolojiye değil direkt olarak etnik geçmişe ve kültüre dayandırmaktadırlar. Dolayısıyla primordiyalist varsayımlarını aşırı bulurlar. Öte yandan etno-sembolcüler, modernistler tarafından öne sürülen milletlerin icat ya da hayal edilmiş olduğu ve modernitenin bir sonucu olarak doğduğu tezine de karşı çıkarlar.

Örneğin Smith, Asya ve Afrika'da yeni kurulan ve sırf belirli ortak geleneklere, tarihsel mitlere, sembol ve hatıralara sahip olmamaları nedeniyle uluslaşma süreçleri sekteye uğrayan devletleri örnek vermiş ve etnik olarak heterojen olan toplumların uluslaşma aşamasında başarı göstermediğini iddia etmiştir (Smith, 1998: 130). Bu sebeptendir ki milletler yüzlerce yıl boyunca gelişmekte olan etnik bilincin örgütlenmiş veya kalıcı hali olarak görülmüştür. Smith'e (1986: 22-32) göre ayrıca bir grubun etnisite /etnik topluluk olarak görülebilmesi için altı temel özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bunlar: (i) kolektif bir isim, (ii) ortak soy miti, (iii), tarihsel anılar, (iv) paylaşılan bir ortak kültür, (v) belirli bir yurt ile bağ ve (vi) dayanışma duygusudur. Bu sınıflandırmadan anlaşılacağı üzere etno-sembolcüler, (primordiyalistlerin iddia ettiği gibi) milletleri çok eski zamanlardan beri var olan ve değişmeden devam eden siyasal birimler olarak görmemişlerdir. Milletler, modernistlerin iddia ettiği gibi yoktan var edilmezler. Onlar kültürel özelliklere bağlı olarak doğmaktadır ve bu özelliklere toplumun üyelerince verilen önem değişikçe (kültürel özlerini koruyarak) yeniden şekillenirler.

Fakat etno-sembolcüler, etnik kimliklerinin özlerinin değişmez olduğu ve milli kimliğin gelenek, geçmiş mit ve semboller aracılığıyla kitlelere kabul ettirildiğini iddia etmeleri sebebiyle eleştirilmiştir. Öncelikle Kedourie (1994) ve Brass (1991) etnik kimlikleri meydana getiren öğelerin son derece değişken ve esnek olduklarını vurgulamış ve etnik kimliğin özü diye nitelenen etkenlerin teşhisinin ve korunmasının zor olduğuna dikkat çekmiştir. Daha açık bir ifadeyle, örneğin birinin nerede doğduğu, hangi dili konuştuğu, kimlerle akraba olduğu ile ilgili olarak kurulan bağlar, çoğunlukla duygusal ve değişkendir. Nasıl ki bir birey putperest olarak başladığı hayatına inançlı bir Müslüman olarak devam edebilirse, etnik kimliklerin esas/öz kabul edilen öğeleri de bu hızla değişebilirler. Nitekim bugün de sosyal ve politik hareketlilikler sonucu çoğu etnik grubun sınırları değişmekte ve etnik gruplar bazı kültürel özelliklerini yitirmektedir.

Ayrıca milli kimlikler oluşturulurken gelenek, geçmiş mit ve sembollere ne ölçüde başvurulduğunun ölçülemeyeceğine, çünkü bu mitlerden çoğunun modern dönemde icat edildiğine vurgu yapılarak etno-sembolcüler eleştirilmiştir (Özkırımlı, 2013: 226-227). Bir yanda etno-sembolcüler kimi grupların milletleşmemesini geçmiş mitlere, geleneklere, sembollere sahip olmamalarına bağlarken, diğer tarafta modernistler mit, gelenek, değer ve sembollerin de çoğukez sonradan oluşturulduğuna dikkat çekmiştir. Özetle, etno-sembolcüler modernistleri etnik bağların kadimliğine gerekli önemi vermemeleleri gerekçesiyle eleştirirken, modernistler ve araçsalcılar etno-sembolcüler etnik bağların değişkenliğini fark etmemeleri nedeniyle eleştirmiştir.

1.4. Araçsalci Yaklaşım

Araçsalci yaklaşımın öncüsü Brass, milletleri ne modernistlerin yaptığı gibi etnik geçmişlerinden ayrı tutmuş, ne de etno-sembolcüler gibi etnik bilincin yüzlerce yıllık bir mücadele sonucunda yarattığı bir birim olarak algılamıştır. Etnik grubu ve milleti tanımlarken

Brass, birçok faktörü değerlendirmiş ve seçkinlerin etnik kimlikleri harekete geçirirken yalnızca kullanışlı olan sembol, değer ve inançları araçsallaştırdığına dikkat çekmiştir.

Öncelikle Brass (1991: 18) etnik grubu tanımlarken üç kıstastan bahseder: grubun objektif kültürel özellikleri, sübjektif duyguları ve davranışları. Ona göre, gerçekten de kan bağı, dil, din, ten rengi, giyim tarzı ve benzeri ayırıcı kültürel unsurlar bir grubun insanlarını diğerlerinden ayırmaya temel teşkil edebilir, farklı bir grup oluşturulduğuna dair sübjektif bir bilinçlilik oluşturabilir ve en nihayetinde etnik gruplar diğer gruplarla olan ilişkilerinde belirli bir davranış şekli benimseyebilirler. Ancak burada önemli olan bu kültürel özelliklerin değişime açık olduğunun fark edilmesidir. Bu sebeple Brass, etnik grubu, kültürel sembolleri kullanarak gruba girmenin ya da gruptan dışlamanın kıstaslarını koyan dışa kapalı bir insan topluluğu olarak tanımlamaktadır. Ancak kültürel gruplar, kültürel geleneklerinin, sosyal yapılarının, geleneksel kurumlarının gücü ve zenginliği bakımından farklılaşmaktadırlar. Bir grubun kültürü ister olgusal isterse kurgusal olsun, seçkinler yalnızca bu grubun kültüründen gruba birleştireceğini düşündükleri belirli belirteçleri seçmekte ve onlara yepyeni anlamlar yükleyerek gruba harekete geçirmektedirler. Bu yüzden, etnik topluluğun birliğini sağlayan unsur ortak ataların varoluşu gibi somut/nesnel öge ve verilerden ziyade, o verilerin var olduğuna dair oluşturulan inançtır (Brass, 1991: 70-77).

Bu bağlamda etnisite ise toplumdaki iktidarını ya da çıkarlarını korumak isteyen ekonomik, siyasal ve kültürel seçkinlerin, belirli sembolik mitleri manipüle etmesinin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Daha yüksek dereceli bir iç uyum sağlamak ve rakip grupların etnik kimlik taleplerini baskılamak için, grup üyeleri arasındaki kolektif benzerlikler seçkinler tarafından vurgulanmaktadır. Manipülasyonun yarattığı sübjektif duygu sayesinde ortak atalar, doğuş, akrabalık ilişkisi ve benzeri faktörler etnik grup üyeleri için önemli bir hale getirilmektedir. Etnik grup ayrıca üstün ya da eşit bir grup olarak tanınma ve statü iddiası içermektedir. Bir başka deyişle, etnisiteyi araçsallaştıran gruplar siyasal arenada taleplerini dile getirebilmektedirler. Bu talepler ise, ekonomik refahtan medeni haklara, eğitim olanaklarından ulusal statü ve tanınmaya kadar çok değişik varyasyonlarda olabilmektedir. En nihayetinde bu taleplere ulaşan etnik grup ise millet olarak adlandırılmaktadır. Kısacası millet, siyasallaşmış etnik grup olarak ifade edilmiştir (Brass, 1991: 19-25).

Brass'a (1991: 20-21) göre millet iki şekilde oluşmaktadır: (a) çok-etnikli devlet içerisinde yer alan bir etnik grubun siyasal bir varlığa dönüşmesi ya da (b) modern devlet vasıtasıyla, farklı grupların birleşerek etnikler-arası, birleşik ve homojen bir milli kültür yaratması. Her iki millet oluşum sürecinde de etnik farklılıkların sembolik ve sübjektif bir anlam kazandığına dikkat çeken Brass, hem etnik milliyetçiliğin hem de devlet-merkezli milliyetçiliğin kimlik oluşum sürecinin alt türleri olduğunu söylemiştir.

Ayrıca Brass (1991: 22-25) etnik gruplar için millet olma sürecinin iki aşamalı olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar (a) etnik bir kategoriden/ türden etnik bir topluluğa dönüşüm hareketi ve (b) sosyal, ekonomik ve siyasal hakların grubun siyasallaşması sonucu elde edilmesi sürecidir. Birinci aşamada, etnik kimliğin temel sembolleri hem ilişkisel hem de öznel bir anlam kazanmaktadır. Bir başka deyişle, etnik kimlikleri harekete geçirmeye çalışan seçkinler, kullanışlı olarak gördükleri değer ve inançları amaçları uğrunda kullanılmaktadırlar. Örneğin dil, etnik grup için sadece bir iletişim aracı olmak yerine grup kültürünün paha biçilemez bir mirası haline getirilmiştir. Yahut din, kişisel bir inanç ya da insanla ilah arası özel bir ilişki değil, etnik grubun tüm inananlarını birbirine bağlayan kolektif bir tecrübe olarak algılanmaktadır. Bu sebeple, belirli lehçeler, diller, dinsel ritüeller, tarihsel semboller ve daha niceleri birçok alternatif arasından seçilmekte ve oluşan durumdan bazı sosyal gruplar, seçkinler ve liderler faydalanmaktadır.

İkinci aşamada ise, kültürel farklılığı kabul ettirmiş olan etnik topluluk, talep ettiği bir takım siyasal hakları elde etmekte ve böylelikle etnik topluluk olmanın ötesine geçebilmektedir. Ancak topluluğun bu haklara ulaşabilme başarısı, mevcut kaynakların eşit dağıtılmadığı yolundaki algı, sosyal yardım ve fırsat eşitsizliği, hükümetin politikaları, genel siyasi yapı gibi

faktörlere bağlı olarak değişmektedir (Brass (1991: 41-62). Öncelikle göreceli yoksunluk (relative deprivation) teorisine göre, insanların hakkı olduğunu düşündüğü yaşam tarzı ile elde etmeye gücünün yettiği yaşam tarzı arasındaki fark milliyetçilik duygusunu doğurmaktadır. Bir anlamda, diğer sosyal sınıflar ya da yabancı gruplar tarafından sömürüldüğüne “inanın” yerel grupta milliyetçi fikirler kendini göstermektedir (Hah ve J Martin, 1977: 372-380). Sonuçta, milliyetçiliğin doğuşu için hem eşitsizliğin nesnel varlığı hem de etnik grup üyelerince subjektif algısı gerekmektedir.

Brass (1991: 46-47, 122-132, 220-237) bu tespiti biraz daha geliştirerek milliyetçiliğin sanayileşen ve merkezileşen toplumlardaki adaletsiz iş bölümü ve değerli kaynaklara ulaşım fırsatı açısından farklı etnik grupların eşit şansa sahip olmaması sonucu doğduğunu belirtmiştir. Bir yandan eğitimsel, teknolojik ve yönetsel gereklilikleri karşılamaya çalışırken, bir diğer yandan etnik grupların demokrasi talepleriyle uğraşan devletler, eğer ki dengeyi kuramıyorlarsa etnik çatışmaların varlığı kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Kısacası, kapitalist politik ekonominin arattığı göreceli yoksunluk algısı etnik kategorilerin, grup kimliği yaratmasına ve sonuçta millete dönüşmesinde kolaylaştırıcı olmaktadır.

Son olarak bir grubun etnik kimliğini asimile eden, koruyan, ya da dönüştüren koşullar primordiyalistler ve kimi etno-sembolcüler tarafından kültürel mirasın zenginlik seviyesi, dilin gelişmişlik düzeyi, dini inancın ayırt ediciliği gibi sebeplerle açıklasa da Brass bu düşünceye karşı çıkmıştır. Dillerini kaybetmiş olan Keltler'in Birleşik Krallık'ta, İbranice bilmeyen Yahudilerin Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) halen etnik kimliklerini sürdürdüklerini belirten Brass (1991: 24), nesnel etkenleri tek etken olarak görmenin yanılığı olacağını düşünmüştür. Ona göre, dil, din gibi faktörlerin etnik kimliğin korunmasındaki rolünü vurgulamak yerine siyasal güç, ekonomik çıkar ve sosyal statü için rekabete girmiş olan seçkinlerin bu kültürel sembolleri nasıl manipüle ettiği incelenmelidir, çünkü her ne kadar dinsel ve dilsel semboller bir etnik grubu diğerinden ayırmanın dayanak noktası olsa da, bu dayanak noktaları grup içi uyum yaratma sürecinde seçkinler öncülüğünde vurgulanmıştır.

Bu varsayımlar ışığında makalemiz, Tito sonrası dönemde Güney Slavlarının aşırı milliyetçi kutuplara ayrılmaları sürecini siyasal seçkinlerin özellikle din, tarih ve semboller üzerinden yaptığı araçsallaştırmalara bağlamaktadır. Halkın yüzeysel bir düzeyde sahip olduğu etnik ya da kültürel bağlardan kullanışlı olanlar seçkinler tarafından seçilerek sembolleştirilmiş, halk manipüle edilmiş ve en nihayetinde ise aşırı milliyetçilikler (özellikle Sırp ve Hırvat milliyetçilikleri) yaratılmıştır. Sıradaki bölümde, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde kitleselleşen etnik şiddetin nasıl meşrulaştırdığı incelenecektir.

2. Araçsalcı Yaklaşım Perspektifinden Yugoslavya'nın Dağılması Süreci

12 Mart 1978 tarihinde, Yugoslavya'nın kurtuluş yıldönümü kutlamaları sırasında Tito'nun ağzından şu sözler döküldü: “Ülkemiz kristal bir küredir. Ben Josip Broz Tito, bu küreyi ellerimle tutarak değil alttan nefesimle üfleyerek havada tutuyorum. Umarım benim nefesim tükendiğinde birisi bu görevi devralır. Yoksa kristal küre yere düşer ve tuz buz olur” (Yaşın, 2006). Bu konuşmasından yaklaşık iki yıl sonra hayata gözlerini yuman Tito, geriye sahiden de son derece kırılğan bir kristal küre bırakmıştı. Milliyetçilikler neredeyse yarım asırdır saklandığı yerden çıkmış ve eskisinden daha da kanlı olan etnik çatışmaları doğurmuştu. Bu süreci milliyetçi taşıyıcı aktörlerin belirli seçilmiş öğeleri araçsallaştırması olarak gören çalışmamız bu bölümde öncelikle Tito döneminde seçili sembollerin neden milliyetçi çıkarlar uğruna araçsallaşmadığına değinecek ve sonra özellikle Hırvat ve Sırp milliyetçiliklerinin nasıl yükselişe geçtiğini inceleyecektir.

2.1. Tito Döneminde Milliyetçi Araçsallaştırmaların Baskılanması

Tito dönemi Yugoslavya'sı devletlerin tek bir etnik ulusa göre formüle edilmesi projelerinin önüne geçebilmek maksadıyla öncelikle milliyetçiliklerin seçkinler tarafından kitleselleşmesine sebep olan ve kamuoyunu etnik kimlikler eksenli kutuplaştıran ‘sembol

manipülasyonlarını' önlemeye çabaladı. 1941'den 1945'e kadar yoğun şekilde süren Hırvat Ustaşa Hareketi, Sırp Çetnik Hareketi ve Yugoslavya Komünist Partisi (ve ona bağlı Partizan Ordusu) arasındaki şiddetli iç savaşlar düşünüldüğünde bunu başarmak hiç de kolay olmadı (Sancaktar, 2008: 89-121).

Ante Pavelic başkanlığında "Büyük Hırvatistan" Devletini kurmak hayaliyle hareket eden Ustaşa Örgütü'nün ve Albay Draza Mihailoviç önderliğinde "Büyük Sırbistan" hayali kuran Çetnik Hareketi'nin üzerinde hak iddia ettiği topraklar birbiriyle örtüştüğünden ve bu halklar kendi ülkeleri içerisinde ciddi bir etnik azınlık bulundurdıklarından, dış destek bulan hareket iyice marjinalleşerek diğer etnisiteyi kökten yok etmeye yöneldi. Bu sırada Alman ve İtalyan desteği alan Ustaşa, 1945'e kadar devam edecek olan "Bağımsız Hırvat Devletini" 1941'de kurdu ve Katolik ve Hırvat olmayanlara, özellikle de Sırlara ve Yahudilere karşı katliamlar gerçekleştirdi (Sancaktar, 2008: 90). Denich'in (1994: 374) ortaya koyduğu verilere göre bir milyondan fazla sayıda Sırp İkinci Dünya Savaşı sırasında öldürülmüştü. Savaş zamanı hatıraları sosyal düzene karşı direkt tehdit oluştursa da 1945 yılına gelindiğinde çok uluslu, çok kültürlü, çok dinli olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) sonradan oluşabilecek milliyetçiliğin parçalayıcı etkisinin bilincinde bir şekilde Yugoslavya Komünist Birliği (YKB) başkanı da olan Josep Broz Tito tarafından kuruldu.

Her şeyden önce Tito, "kardeşlik ve birlik" sloganları çerçevesinde propaganda yapmış ve kamuoyunu harekete geçirerek siyasal düzene tehdit oluşturabilecek unsurların su yüzüne çıkmasını engellemeye çalışmıştı. Örneğin "Güvercin Kafesi" (Golubnjaca) isimli oyun Yugoslavya'da, özellikle de Krajina'da bir arada yaşayan Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar arasında etnikler arası çatışmaya sebep olabileceği gerekçesiyle gösterimden kaldırılmıştı (Denich, 1994: 367). Oyun, Sırlara komşu olan Hırvatların 1941 yılında Ustaşa hareketine katılıp Hitler öncülüğünde Bağımsız Hırvat Devletini kurarak Sırp, Çingene ve Yahudilere karşı Nazi tipi etnik temizlik uygulaması konusunu işliyordu. Sosyal ve siyasal düzene tehdit olarak görülen oyun yasaklanarak, geçmiş dönemin nefret tohumları ekebilecek hatıralarının toplumsal hafızalarda yer etmesinin önüne geçilmişti.

Geçmiş ne kadar acı hatıralarla dolu olursa olsun adeta ideolojik bir filtre uygulanıyor ve katillerin, kurbanların kimliklerini açık edilmeyerek halkın galeyana gelmesinin önüne geçilmeye çalışılıyordu. Örneğin Jasenovac Anıtı Bağımsız Hırvatistan Devleti topraklarında öldürülen çoğunluğu Sırp olan halkı anmıyor, etnik kimlik belirtilmeksizin kitlesel ölüm anıtı olarak lanse ediliyordu. Bu simge haline gelen anıt ilerleyen yıllarda da simgesel değerini korumuş ve 1991 yılında Hırvat milliyetçisi Franjo Tudjman tarafından yıkılmıştı. Ayrıca Tito, bu dönemde halkın toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne de belirli kısıtlar getirmişti. Bu bağlamda, gönüllülük esasına dayalı olarak, gayri resmi sivil toplum örgütlerini kurmak, bu örgütlerin kısa zaman içerisinde milliyetçi ideolojilerinin savunucusu haline gelerek devletin bütünlüğüne tehdit olabileceği gerekçesiyle yasaklanmıştı (Denich, 1994: 370-371). Son olarak Tito, en tehlikeli olarak nitelediği Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini Sloven Kardelj'in yardımıyla YKB'den ve devletin diğer organların tasfiye etmeye yöneldi (Sancaktar, 2008: 91). 1972 yılında elli bin civarında YKB üyesi tasfiye edilirken, yaklaşık beş bin kişi tutuklandı ve bu insanlar, rejime tehdit oluşturacak ayrılıkçı, milliyetçi, yıkıcı faaliyetlerde bulunma, makam ve görevini şahsi kazanç sağlamak üzere kullanma gibi suçlardan yargılanarak cezalandırıldı (Vuckovic, 1997: 119).

Kısacası, Tito döneminde çeşitli unsurların milliyetçilerce sembolik hale getirilerek araçsallaştırılmasına izin verilmemişti. Fakat bu dönemde Sırp ve Hırvat siyasi liderleri farklılıklarını uyumlaştıracak politikalara yönelmeyerek, ideolojilerini eskisinden daha da büyük bir hırsıyla canlı tuttular. Jović (2001: 91-153), bu nedenle Yugoslavya'nın dağılmasını etnik nefretten ziyade siyasal seçkinler arası ideolojik rekabet ve mücadele ile ilişkilendirmek gerektiğini savunmaktadır. Zira Sırp ve Hırvat siyasi liderlere göre devletler tek bir etnik ulusu temsil eder şekilde kurulmalıydı. Dolayısıyla milliyetçilik ideolojisinin entelektüel alandan kitle siyasetine doğru genişlemesi ve halk destekli ulus-devletlerin kurulması elzemdi. Bunun

başarılabilmesi için ise toplumsal hafızalarda yer etmiş olan tehditlerin semboller yoluyla ve seçkinler eliyle gün yüzüne çıkarılabilmesi, halklar arasındaki etnik kutuplaşmanın böylelikle sağlanması gerekmektedir. Zaten öteden beri “algısal güvenlik” sorunu hissetmekte olan Balkan halklarının milliyetçilik fitilinin ateşlenmesinin ardından kolaylıkla savaşa hazır bir hale gelecekleri düşünülmüştü. Algısal güvenlik tehdidi, “öteki” olarak nitelenenlere karşı halkın toplumsal hafızasında kökleşmiş olan negatif imajlardı (Emiroğlu, 2013: 113). Öncelikle algılarında var olan bu güvenlik tehdidini aşmak üzere Balkan halkları, kendinden olmayana karşı olgusal bir güvenlik tehdidi haline gelmeye başlamıştı. Nitekim ilerleyen dönemde entelektüeller ve siyasi liderler milliyetçi çağrılarda bulunarak YSFC sistemini temelinden sarsacaktır. Obradović'e (2007: 47) göre bu durum, Yugoslav “ulusal uyumunun” baştan beri aldatıcı olduğunu, zira Yugoslav toplumunun “organik bir dayanışma” yerine “mekanik bir birliktelik” halinde olduğunu göstermektedir.

2.2. Tito Sonrası Dönemde Yükselen Balkan Milliyetçilikleri

1980'lerin ortaları Yugoslavya'nın etnik mozağini tek bir devlet çatısı altında birleştiren Tito rejimini yerle bir eden ve kurucu cumhuriyetlerin birbirleri arasındaki rekabeti artıran gelişmelere sahne oldu (Denich, 1994: 371). Dönemin en güçlü yükselen milliyetçilikleri ise makalemizin esas aldığı üzere Sırp ve Hırvat milliyetçilikleriydi. Slobodan Miloseviç önderliğindeki Sırp milliyetçiliğinin ana argümanları ise şunlardı: (i) Yugoslavya'nın birliği için verilen tüm Sırp tavizleri boşa gitmiş ve YSFC, Sırp ulusuna karşı baskı, zulüm ve ayrımcılıklar uygulamak suretiyle Sırp'ların gücünü ekonomik ve siyasi olarak zayıflatmaya yönelmişti, (ii) Sırp'lar maruz kaldıkları mezalimden ancak tüm Sırp'ları ve tüm Sırp topraklarını Büyük Sırp Devleti çatısı altında birleştirerek kurtulabilirlerdi ve (iii) sosyalizmin tasfiyesi tamamlanarak, kapitalist sisteme geçiş sağlanmalıydı (Sancaktar, 2008: 91). Bu dönemde Miloseviç yönetiminin başı çektiği milliyetçi seçkinler ve Ortodoks Kilisesi milliyetçilik ideolojisinin taşıyıcı aktörü olmuş ve çeşitli semboller aracılığıyla halkın algısal güvenlik tehdidini pekiştirmişti. 1980'lerin sonlarına doğru Güvercin Kafesi oyununun yayın yasağı kaldırıldı ve 1990'da oyunun yazarı Jovan Radulovic Sırp milliyetçi hareketinin öncülerinden oldu. Oyun geniş halk kitlelerine ulaşınca halk milliyetçi hareketlere katılmak üzere duygusal olarak daha hazır bir hale geldi. Ayrıca Hırvatistan'daki Sırp topluluklar Radulovic'in de aralarında olduğu entelektüel liderlerin öncülüğünde yeni bir Hırvatistan devletinin Yugoslavya'dan ayrılarak kurulmasına karşı çıkmak üzere, 25 Haziran 1991'e kadar süren silahlı isyan hareketlerine giriştiler (Denich, 1994: 367-368). Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrıldığını ilan etmesi üzerine ise Yugoslavya'da iç savaş başladı. Yaklaşık altı ay süren bir savaş sonucunda Hırvatistan, Ocak 1992'de Yugoslavya'dan ayrıldı ve Avrupa Topluluğu Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Fakat Hırvat topraklarının üçte biri hala Sırp yanlısı güçlerin kontrolü altında olduğundan uluslararası müzakereler BM barış gücü kontrolünde sürdürüldü ve Balkanlar yine “endemik etnik çatışmalar” merkezi, “uluslararası müdahale” alanı olarak anıldı. 1988-1992 yılları arasında Yugoslavya Savunma Bakanı olarak görev yapan Veljko Kadijević'e (2010:6) göre, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, ‘Yeni Uluslararası Düzen’in ana aktörleri de Yugoslavya'nın dağılmasını amaçladıkları için bilinçli biçimde Yugoslav iç savaşını tahrik etmişlerdi.

Bu dönemde Sırp yazar Dobrica Cosic, Sırp milliyetçiliğinin teorisyenlerinden sayıldı ve anti Titocu, anti sosyalist, anti Yugoslavyacı tavırla Sırp ulusunun bir nevi ‘manevi babası’ olarak görüldü (Lukic ve Lynch, 1999: 195-196). Nitekim 27 Nisan 1992'de Sırbistan ve Karadağ Yugoslavya Federal Cumhuriyetini ilan edince, ilk başkan Cosic olmuştu. Ayrıca Cosic'in de üyesi olduğu Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi, 1986 yılında yayınladığı memorandumla Sırp'ların soykırımı, asimilasyona, ideolojik ve dinsel dayatmalara maruz kaldığını belirtmiş ve bu “kurban ulusun” ulusal birliğini en kısa sürede kurması gerektiğini dile getirmişti (SANU, 1989). Bu manifesto sayesinde milliyetçilik entelektüel alandan diğer alanlara ulaşabilmiş ve halka algısal güvenlik tehlikeleri tekrar hatırlatılarak ulusal birlik çağrısında bulunulmuştu. Sırp entelektüeller ayrıca kadim ulus olma iddialarını dayandırdıkları belirli tarihsel olayları eğitim sistemi içerisinde vurgulamış ve toprak taleplerini genç zihinlerde de meşrulaştırmaya çalışmıştı.

Bu bağlamda, Sırp eğitim sistemi XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Sırları, Sırp ulusal devletinin kuruluşunu gerçekleştirenler olarak anmıştı. Örneğin bir Sırp tarihi kitabı, Sırların anavatanının yalnızca Sırp Krallığı olmadığını Drina, Tuna, Sava ırmaklarının ötesinde yaşayan birçok insanın Sırpça konuştuğunu, Sırp şarkıları söylediğini, Sırp Krallarını andığını ve Sırp kahramanlarıyla gurur duyduğunu belirtmişti (Jelavich, 1990: 197). Böylece eğitim sisteminin dayalı olduğu temel kitaplar aracılığıyla Bosna'da, Slovenya'da, Karadağ'da, Hırvatistan'da, Hersek'te yaşadığı varsayılan Sırp nüfus üzerinden, Sırp milliyetçileri hak iddia etmişti.

Bu dönemde ayrıca Ortodoks Kilisesi Sırp Milliyetçiliğinin adeta ruhani liderliğini yaparak halkı din üzerinden milliyetçi saldırılara hazırlamıştı. 1989'da yayınladıkları ulusal program ile Ortodoks din adamları, ülkenin ve dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış haldeki Sırların bir araya getirilmesi çağrısını yineledi (Sancaktar, 2008: 92-93). Böylece çeşitli araçlar ve kurumlarca desteklenen milliyetçilik zamanla entelektüel alandan siyasi alana kaydı ve Milosevic 1989 yılında Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkanı seçildi. Milosevic'in öncelikli amaçları, Sırbistan yönetimini merkezileştirerek Kosova ve Vojvodina'nın özerkliklerine son vermek, Yugoslavya'nın federe cumhuriyetlerinin yetkisini kısıtlayarak, Sırp ağırlıklı bir merkezi yönetim kurarak güçlendirmek ve en nihayetinde Büyük Sırbistan'ı kurmaktı (Lukic ve Lynch, 1999: 153-158). Bu amaçlar doğrultusunda Bosna-Hersek ve Hırvatistan topraklarında savaşa giren Milosevic'in, milliyetçiliği yaymasını kolaylaştıran bir başka araç ise medya olmuştu. Birleşik tek Sırbistan'ın propagandası yapan medya, tarihi çarpıtarak Sırp halkının etnik nefret duygusunu körükledi (Sancaktar, 2008: 94). Böylece, etnik şiddet, hem halk kitlelerini manipüle eden seçkinlerin hem de tabandaki halkın etnik etnik etkileşim ve iletişimlerinin bir sonucu olarak doğdu. Etnik sınırların ve şiddetin inşası direkt olarak halkın kendi stratejik çıkarları için de olabiliyordu. Bir başka deyişle, kimi zaman sıradan halk toplumsal şiddetin bir parçası gibi gözükürken aslında kendi bireysel çıkarları ya da bireysel hınçları doğrultusunda hareket edebiliyordu (Fearon ve Laitin, 2000: 846-856). Kendisini belirli bir etnik kategori içerisinde hisseden halk bu kimliği kolektif bir şekilde benimsiyor, zamanla güçlendiriyor ve "ötekini" yok etmek pahasına şiddet kullanımına yöneliyordu. Dolayısıyla yalnızca milliyetçi seçkinler değil halk da sürece kendi kısa ve uzun vadeli çıkarları için müdahil oluyordu. Nitekim Woodward Bosna'daki yıkım ve katliamın katılımcılarını incelediğinde birçok Sırp'ın kalaşnikoflarıyla hafta sonlarında hırsızlık ve yağma amaçlı olarak Bosna'ya geldiklerini ve pazartesi günü Sırbistan'daki düşük ücretli işlerine geri döndüklerini kaydetmişti (Woodward, 1995: 264). Kısacası "hafta sonu savaşıları" olarak anılan bu grup, etnik şiddetin yalnızca düzenli ordularca değil düzensiz insan gruplarınca da alevlendirildiğini göstermişti.

Bu süreçte Milosevic yönetimi ve milliyetçi seçkinler ise halkın etnik nefretini söylemler ve semboller üzerinden perçinlemişti. Örneğin Miloseviç özerk Kosova'yı 1987 yılında ziyaret ettiğinde, yerli Sırp halkın her durumda arkasında duracağını ve herhangi bir tehlike anında Arnavut Komünistlerin ellerinden Sırları kurtaracağını belirtmiş ve kimsenin Sırları yenmeye hakkının olmadığını vurgulayarak milliyetçi duyguları körüklemişti. Ayrıca 1989 yılında, Kosova'nın özerkliği kaldırıldıktan üç ay sonra, Kosova Savaşı'nın 600'üncü yıldönümünde, Yugoslavya tarihinin en büyük Sırp milliyetçiliği kutlaması düzenlenerek adeta bir gövde gösterisi yapıldı ve Kosova meselesi Sırp milliyetçiliğinin temel simgelerinden biri haline getirildi (Biondich, 2011: 199-201). Kutlamalar sırasında yaptığı konuşmasında Jovan Opacic, YSFC var olduğu müddetçe Sırların ulusal bilinci uyandırma yönünde bir adımı olmadığını ancak süreç sonuçta gelişen diğer milliyetçiliklere karşı Hırvatistan'daki Sırların artık kendi ulusal kimliğine sarılmasının vakti olduğunu söyleyerek, Hırvatistan'daki Sırlara birlik çağrısında bulundu (Denich, 1994: 377).

Dönemin milliyetçi Sırp yazarlarından Vuk Draskovic ise Bosna'da Hırvatistan'da herhangi bir Sırp'a birkaç litre kan borcu olmayan bir Hırvat'ın bulunmadığını ve sebeple Sırların Hırvatlara karşı savaşmasının anlaşılabilir olduğunu dile getirerek kurban ulus olma ile intikam duygusu arasındaki ilişkiye dikkat çekmişti. Ayrıca Hersek'te Ustaşa rejiminin katlettiği

Sırp cesetleri toplu mezarlardan halkın gözleri önünde çıkarılmış ve bu cesetler Ortodoks kabristanlarına Ortodoks defin usullerine göre yeniden gömülmüştü. Bu merasimlerden biri sırasında Belgrad Radyosu gömülmek üzere yan yana dizilen tabutların uzunluğunun bir buçuk kilometreyi aştığını söylemiş ve böylece katliamın boyutlarına dikkat çekerek çekilen acıların toplumsal hafızada yer etmesi sağlamıştı. Söylemler üzerinden ciddi bir manipülasyon yapılmış ve halkın milliyetçi duyguları ateşlenmeye çalışılmıştı (Denich, 1994: 381-382; Biondich, 2011: 201).

Aslında Milosevic döneminin Sırbistan yerlileri Ustaşa zulmünün direkt mağduru olmadığından, Hırvat karşıtlığı başlarda pek güçlü değildi. Fakat Ustaşa soykırımından İkinci Dünya Savaşı sırasında kaçanlar Sırbistan'a yerleşince hayatta kalanların acı tecrübeleri dilden dile anlatılır oldu (Denich, 1994: 381). Tito döneminde bu acı hatıralar baskılanınca bir nesil acısının yasını tutamadan yaşadı. Fakat Vamık Volkan'ın da ifade ettiği üzere "yas tutamama" durumu kronikleştiğinde, yas tutamayan nesiller kayıplarının acısını bu acıyı yaşamamış olan yeni nesillere bırakmaktaydı. Sonuçta önceki neslin travması sonraki nesilce mitleştirilmekte, tarihsel bir gerçekliğe dönüştürülmekte ve en son herkesin tek tarafı olarak yorumlamaya meyilli olduğu duygusal bir hikâyeye dönüşmekteydi (Volkan, 1988: 176). Özetle, geçmişin acı hatıraları gün yüzüne çıkarılarak sonraki nesillerin şiddete meyilli olması ve tarihsel travmaların intikamını herhangi bir suçluluk duygusu hissetmeden alması sağlanmıştı. Sonuçta tarih, kurban olarak nitelenen halkın yeni kurbanlar yaratması şeklinde ilerledi ve Sırp milliyetçiliğinin yıkıcılığını en acı şekilde tecrübe eden halklar Boşnaklar ve Hırvatlar oldu.

Milosevic önderliğinde savaş dönemi kayıpları üzerinden yükselen Sırp milliyetçiliği karşısında Sırp hegemonyasından korkan Sloven ve Hırvat milliyetçilikleri kendi ulus devletlerini kurmak üzere adımlar atmaya başladı. Özellikle 1989 yılında Miloseviç, Vovodina ve Kosova'nın özerkliğini kaldırıp, Karadağ'ı kendisine bağlayınca Yugoslavya Federasyonu içerisindeki Sırp yönetsel ağırlığı ve merkezietçi dayatmaları Sırp olmayan milliyetçileri çok rahatsız etmişti. 1990 yılında her bir sosyalist cumhuriyet çok partili seçimler düzenleme planı yapmış ve ilk seçimler Slovenya ve Hırvatistan'da gerçekleşmişti. Sonuçta, 1991 yılında, Milan Kucan Slovenya'nın ilk başkanı olmuş, Yugoslavya'nın zor kullanılarak devam ettirilmesi fikrine karşı çıkmış ve aynı yılda Slovenya'nın bağımsızlığı ilan edilmişti. Benzer şekilde Hırvatistan'da bağımsızlık ilan etmiş ve 1970'lerin yasaklı siyasilerinden eski Partizan General Franjo Tudjman'ın milliyetçi Hırvatistan Demokratik Birliği partisi iktidar için savaşımaya başlamış, sonuçta % 41 oy almıştı. Slovenya ciddi bir etnik azınlık nüfus barındırmadığından süreç yumuşak geçmişti. Fakat Hırvat milliyetçiliği tıpkı Sırp milliyetçiliği gibi kadim devlet olma iddialarıyla yola çıkmış ve araçsallaştırmalar yoluyla bu çabasını meşru kılmaya çabalamıştı.

Aslında Birinci Dünya Savaşı sonrasında Güney Slavlarının birliği bir devlet politikası haline getirilerek Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kurulduğunda, görece sorunsuz şekilde yaşayan farklı etnik gruplar, Sırp Kralı Alexander'ın devlet yönetiminde Sırpıların etkin hale getirmesi ile çatışma içerisine sürüklenmiş ve Sırp karşıtı düşünceler filizlenmişti. Bu karşı milliyetçilik Ustaşa örgütü uygulamaları ile radikalleştiğinde üzerinde hak iddia edilen Hırvat topraklarına yerleşmiş olan Sırpıların karşı "son çare" denilen katolikleştirme, sürgün ve imha etme politikaları uygulanmıştı (Denich, 1994: 373-374).

Öncelikle "Büyük Sırbistan" projesine karşı, XIX. yüzyıl siyasilerinden olan Ante Starcevic'in "Büyük Hırvatistan" projesi ön plana çıkarıldı. Starcevic'e göre Hırvat halkının Sırp nüfustan arındırılmış bir Hırvat devletine sahip olma hakkı bulunmaktaydı. Hırvat hakları teorisi sonradan İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Bağımsız Hırvat Devleti'nin ve komünizm sonrası kurulan ilk Hırvat hükümetinin de temeli oldu. Oysa XXI. yüzyıldan bu yana Hırvat halkı Avusturyalı, Macar, Osmanlı hükümdarları himayesi altında yaşamış, farklı diyalektler konuşmuş ve ulus oluşturmaya yönelmemişti (Denich, 1994: 373). Tek tip, tarihsel ve kültürel bir Hırvat kimliği oluşmadığından Starcevic, Büyük Hırvatistan olarak tahayyül ettiği topraklar üzerinde hak elde etmek amacıyla etnik sınırları kendi oluşturmaya yöneldi. Bu sırada Hırvat ulusunun devletleşme sürecinin tarihsel sürekliliğine vurgu yapılarak, XX. yüzyıldaki Hırvat Krallığı,

1941’de kurulan Bağımsız Hırvat Devleti ve YSFC içerisindeki Hırvatistan Federe Cumhuriyeti’nin birbirinin ardılı olduğu ve sonraki aşamanın tam bağımsız Hırvatistan devleti olacağı üzerinde duruldu (Sancaktar, 2008: 95). Aynı zamanda Bosna-Hersek toprakları Hırvatlarca ele geçirilmek istendiğinden Boşnakların “Müslümanlaştırılmış Hırvatlar” olduğu iddia edilerek, hak iddiaları meşruiyet zeminine taşınmaya çalışıldı (Denich, 1994: 373).

Bu dönemde ayrıca Hırvat egemenliğine, genişlemesine ve homojenleşmesine engel teşkil eder bir biçimde farklı bir ulusal bilinç ya da siyasal inanca sahip olan insanlar, ırksal olarak aşağı olan, şeytani varlıklar olarak lanse edildiler. Medyanın bu bağlamdaki rolü yadsınamazdı. Örneğin Glas Koncila gazetesi, Katolikliği ve Hırvat ulusunu yüceltmiş ve kutsamıştı (Sancaktar, 2008: 96). Kısacası, tıpkı Sırpların yaptığı gibi, belirli ulusal kahramanların ve siyasal seçkinlerin söylemleri ve kullandığı semboller üzerinden Hırvat milliyetçiliği körüklenmişti. Örneğin Ustaşa hareketi ile işbirliği içerisinde girdiği için komünist rejimin on altı yıl hapis cezasına çarptırıldığı Kardinal Stepinac, hapishaneden adeta bir “ulusal kahraman” olarak çıkmıştı. 1981’de Ustaşa ile temasları ve sosyalist rejime milliyetçi tehlike arz etmesi sebebiyle beş yıllık hapis cezasına çarptırılan Tudjman hapishaneden kahraman olarak çıkan bir başka isimdi (Sancaktar, 2008: 97).

Hırvat milliyetçiliğinin ana figürü olan Tudjman’ın söylemleri kısa zamanda içselleştiriliyor, halka Hırvatistan’ın yalnızca Hırvatlar için var olduğu düşüncesi yerleştiriliyordu. Tudjman partisi Hırvat Demokratik Birliği’ni ise “Hırvat halkı için selfdeterminasyon” ilkesine ve Starcevic’in tanımladığı “Hırvat halkının devlet olma hakkına” dayandırmıştı (Denich, 1994: 377). Tudjman sembol manipülasyonlarına başvurmadan önce Sırpların araçsallaştırdığı sembollerini itibarsızlaştırmaya yönelmişti. Tudjman (1990: 166) kitabında yabancı ya da istenmeyen ırklar ve dinsel gruplar için “son çarelerin” (sürgün, imha etme, doğru inancı benimsetme, vb.) tarihsel süreçte hep uygulandığına dikkat çekmiş ve Hırvatları karalamak amacıyla Ustaşa hareketinin suçlarının abartıldığını iddia etmişti. Böylece Jasenovac adeta bir “mit” olarak lanse edilmiş ve onun yerine 1945 tarihli Bleiburg Katliamı sosyalist Yugoslavya’da Hırvatların maruz kaldığı zulmü ispat eden bir simge olarak kullanılmıştı (Denich, 1994: 376; Biondich, 211: 198).

Ayrıca Hırvatistan’da halk seferberliğinin sağlanması için Hırvat halkının bilinçli bir şekilde ekonomik olarak geri bırakıldığı vurgusu yapılmış ve Yugoslavya’nın kuzeybatı kesimlerinin, güneydoğu kesimlerine göre daha fazla kalkındırıldığı iddia edilmişti (Denich, 1994: 371). Halkta yaratılan göreceli yoksunluk hissi, haksızlığa uğradıkları düşüncesini doğurarak Sırp karşıtı politikaların benimsenmesini kolaylaştıracaktı. Nitekim 1990’da medya, üniversite ve devlet kurumlarından Sırp tasfiye edildiğinde ve yapılan anayasal düzenlemelerle Sırpların statüsü kurucu unsurdan azınlığa düşürüldüğünde ve Sırpça resmi dil olmaktan çıkarıldığında Hırvat halk bu politikaların destekçisi olmuştu (Sancaktar, 2008: 99). Destek gerekçeleri daha fazla güvenlik ve refahtı. Bu dönemin Sırplar açısından en trajik milliyetçi sembolleştirilmesi ise yeni Hırvat bayrağıydı. Yeni Hırvat bayrağında komünist rejimin kırmızı yıldızı yerine, kırmızı beyaz karelerden oluşan satranç tahtası amblemi olacaktı. Oysa bu İkinci Dünya Savaşı sırasında Ustaşa hareketi tarafından kullanılan amblemin ta kendisiydi. Dolayısıyla Hırvat nesillerin kolektif kimliği Sırp toplumsal hafızasındaki travmalara temas eden semboller üzerinden şekillendirilmişti (Denich, 1994: 378).

Ayrıca Sırp, Hırvat ve Boşnakların (küçük nüanslar dışında) aynı dili paylaşıyor olmaları, milliyetçiler tarafından Hırvat milletinin oluşmasındaki en temel engellerden biri olarak algılanıyordu. Nitekim Starcevic’ten bu yana Hırvat edebi dilini diğerlerinden ayırmak üzere yeni kelimeler icat edilmiş, Hırvat Krallığı ve Ustaşa Devleti’nce kullanılan sembol ve adlandırmaların tercih edilmesi yönünde yönlendirmeler yapılmıştı. Böylece “Faşizm Kurbanları Meydanı”, “Hırvat Kahramanları Meydanı” olarak değiştirilirken, Tito Meydanı’na, XIX. Yüzyıl Habsburg İmparatorluğu içindeki Hırvatistan valisi olan Jelacic’in adı verilmişti (Sancaktar, 2008: 99). Fakat Hırvatistan’da yaşayan Sırp için ne Ustaşa amblemini bayraklarına yerleştirmek ne de Hırvat tarihinden kelimeler kullanmak kolay değildi. Bunun doğal bir sonucu olarak, kısa süre içerisinde Sırp nüfusun yoğun olduğu Knin’de çatışmalar gözlemlendi (Denich,

1994: 374-380). Sonuç olarak seçkin ve entelektüellerin söylemleri ve bayrak, dil gibi semboller üzerinden yapılan araçsallaştırmalar Hırvat aşırı milliyetçiliğini pekiştirdi (Bayram ve Emiroğlu, 2015: 56-80).

Yükselen bu aşırı milliyetçilikler ortak uzlaşma tabanı bulamayınca önce Sırp-Hırvat Savaşı, sonra 1992- 1995 arası Bosna-Hersek Savaşı tecrübeleriyle Balkanlar yeniden kana bulandı. Bir yanda Milosevic yönetiminin ön gördüğü ve Karadağ tarafından desteklenen çözüm merkezi yönetimi güçlendirme amacı taşıırken, öte yanda Slovenya'nın destekçisi olduğu Tudjman taslağı altı federe cumhuriyet arasında gevşek bir konfederal birliğin kurulmasını öngörüyordu (Sancaktar, 2008: 100). Makedonya ve Bosna-Hersek bu iki kutup arasında bir ara yol bulmaya çalışsa da bunu başarmak mümkün olmadı. Sonraki dönemde bağımsızlık ilanları, etnik çatışmalar ve katliamlar birbirini izledi. Sonuçta, Tito dönemi boyunca tek çatı altında yaşayan Balkan halkları, milliyetçilerin araçsallaştırmalarının etkisiyle kendi ulus-devletlerini kurma politikalarına yöneldiler. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Avrupa'da bütünleşme ve iş birliğine yönelik iyimser bir hava oluşurken, tam aksine, yükselen Balkan milliyetçilikleri Yugoslavya'nın dağılmasına sebep oldu (Petković, 2013: 10).

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin benzerlik ve ortak nitelikler üzerinden oluşturduğu kolektif kimliklerin hangi şartlar altında etnik çatışmalara yol açtığı incelendiğinde görülmektedir ki, çatışmanın asli unsuru grubun üyelerini birbirine bağlayan ve “primordiyal” olduğu iddia edilen bağlar değil, grubun toplumsal hafızasında (özellikle de seçkinlerin araçsallaştırmalarıyla) tarihsel süreç içerisinde yaratılan algısal güvenlik tehlikeleridir. Milliyetçilik konusunda geliştirilen primordiyalist yaklaşım, her ne kadar grubun ortak niteliklerinin doğal ya da asli olduğuna vurgu yapmış, bu asli niteliklerin grubun fizyolojik özelliklerinden, psikolojik eğilimlerinden ya da grubun yaşadığı bölgenin veya yerleşim birimlerinin genel yaşam koşullarından kaynaklandığını iddia etmiş ve iki etnik grup arasındaki çatışmaları (etnik grupların ana karakteristiğinin değişmezliği gerekçesiyle) kaçınılmaz görmüşse de, kimliğin aslında sosyal bir inşa/yapı olduğu, dolayısıyla hem içeriğinin hem de sınırlarının zaman içerisinde değiştirilebileceği literatürde kabul gören düşünce haline gelmiştir.

Kimliğin sosyal olarak inşa edilebilir olması, etnik kimlikler arasındaki çatışmalardan kaçınmanın mümkün olabileceği anlamına gelse de çoğunlukla tarihsel süreç böyle işlememiş ve kendisine olan siyasi desteği pekiştirmek isteyen milliyetçi seçkinler etnik şiddeti kışkırtarak, saldırgan ve milliyetçi gruplar yetiştirmiştir. Nitekim Tito sonrası dönemdeki Balkan milliyetçiliklerinin nasıl canlandırılmaya çalışıldığı inceleyen makalemiz, bu canlandırmaların seçkinler aracılığıyla belirli sembol, söylem ve travmatik etnik soykırım hatıraları üzerinden yapıldığını tespit etmiştir. Yaratılan algısal güvenlik ihtiyacını karşılamak amacıyla etnik şiddete yönelen halk ise milliyetçi seçkinlerin hedeflerine ulaşmasını sağlamış ve sonuçta çok-etnili Yugoslavya devletinin sonu gelmiştir.

Ancak Yugoslavya'nın dağılmasıyla etnik sorunlar çözülmüş değildir. Her devlet az ya da çok etnik azınlıklara sahip olduğundan etnik şiddetin yeniden nüksedebileceği korkusu hala bulunmaktadır. Bu gerekçeyle, hem siyaset bilimi çalışmalarının ön gördüğü yapısal değişimlerin hem de uyuşmazlık çözümü literatüründe önerilen ilişkisel çözümlerin iyice irdelenerek toplumsal ve toplumlar arası mutabakatın sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, demokratik siyasi kurumların kurulması, çok farklı kesimlerin temsilini mümkün kılan büyük koalisyonların kurulması, insan haklarına ve kültürel haklara saygının garanti altına alınması, nispi seçim sistemi gibi yapısal değişimler önerilmektedir (Çelik, 2011: 163-188). Fakat yapısal değişimlerin gerçekleştirilmesi için öncelikle devletlerin buna niyetli olması elzemdir. Ayrıca güçlü siyasi kurumlar, çoğulcu siyasi ortam sağlansa bile ilişkiler eğer ki güven verici bir temele oturtulmadıysa, algısal güvenlik tehdidinin aşılması mümkün olmayacaktır. Bu sebeple, etnik çatışmalar sırasında kalıplaşmış olan düşman algıları ve toplumsal kutuplaşmaların önlenmesi taraflar arası yapıcı ilişkilerin yeniden geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, yüksek

dereceli müzakerelerin yapılması, sorun-çözüm çalıştaylarının düzenlenmesi, yerel barış komisyonlarının kurulması, uyuşmazlık çözümü eğitimlerinin verilmesi, önyargıyı azaltma ve çatışma sonrası travmayı atlama üzerine halka psiko-sosyal eğitimler verilmesi gibi yöntemler çatışmaların önlenmesi noktasında önemli bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra: Verso.
- Armstrong, J. A. (1982). *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Bayram, M. & Emiroğlu, H. (2015). Hırvat Milliyetçiliğinde Dil Unsurunun Rolü, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11(43): 56-80.
- Biondich, M. (2011). *The Balkans: Revolution, War, & Political Violence since 1878*. Oxford: Oxford University Press.
- Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, New Delhi: Sage Publications.
- Çelik, A. B. (2011). Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları, İçinde: *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar* (Ed: N. Beriker), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 163-188.
- Denich, B. (1994). Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide, *American Ethnologist*, 21(2): 367-390.
- Deutsch, K. W. (1962). *Nationalism and Social Communication*, Massachusetts: M.I.T. Press.
- Eller, J. D. & Coughlan, R. M. (1993). The Poverty of Primordialism: the Demystifications of Ethnic Attachments, İçinde: *Ethnic and Racial Studies* (Ed: Anthony D. Smith), Londra: Routledge, 183-202.
- Emiroğlu, H. (2013). Uluslararası Politikada Yaşanan Dönemsel Gelişmelerin Balkanlar Bölgesine Etkisi ve Yarattığı Güvenlik Sorunları, *Avrasya Etüdüleri*, 44: 111- 140.
- Fearon, J. D. & Laitin, D. D. (2000). Violence and Social Construction of Ethnic Identities, *International Organisation* 54(4): 845-877.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell.
- Hah, C. & Martin, J. (1977). Towards a Synthesis of Conflict and Integration Theories of Nationalism, *World Politics*, 27(3): 361-386.
- Hechter, M. (1975). *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, Londra: Routledge.
- Hobsbawm, E. J. & Ranger, T. (1983). *The Invention of Traditions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchinson, J. (1987). *The Dynamic of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*, Allen & Unwin.
- Jelavich, C. (1990). *South Slav Nationalisms: Textbooks and Yugoslav Union Before 1914*, Ohio: Ohio University Press.

- Jović, D. (2001). Razlozi za Raspad Socijalističke Jugoslavije: Kritisčka Analiza Postojećih Interpretacija, *Časopis za Književnost i Kulturu, i Društvena Pitanja*, 62(8).
- Kadijević, V. (2010). *Промис Удар: Моје Виђење Распада Југославије*,. Belgrad: IP Filip Višnjić.
- Kedourie, E. (1994). *Nationalism*, Oxford: Blackwell.
- Llobera, J. R. (1999). Recent Theories of Nationalism, *ICPS Working Papers*, 1-26.
- Llobera, J. R. (1994). *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford: Berg Publishers.
- Lukic, R. & Lynch, A. (1999). Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union. New York: Oxford University Press.
- Nairn, T. (1981). *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, Londra: Verso.
- Obradović, M. (2007). Raspad Jugoslavije i Strukturalna Društvena Dezintegracija Istočne Europe u Procesu Tranzicije Nakon 1989. Godine, Momčilo Mitrović (Ed.). *Pisati Istoriju Jugoslavije: Viđenje Srpskog Faktora* içinde. Belgrad: Altera.
- Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğubatı.
- Petković, A. D. (2013). *SAD i Raspad Jugoslavije: Američka Diplomacija i Balkanski Konflikt 1989-1995*, Doktorska Disertacija, Univerzitet u Beogradu Filozofski Fakultet.
- Sancaktar, C. (2008). 1980 Sonrası Yugoslavya'da Sırp ve Boşnak Milliyetçiliği, *Uluslararası Balkan Kongresi*, 89-121.
- Serbian Academy of Sciences and Arts (SANU) (1989). *Tekst Nedovrsenog Memoranduma. Duga*.
- Shils, E. (1957). Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties, *British Journal of Sociology* 8(2): 130-145.
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, Oxon: Routledge.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, Londra: Taylor & Francis Group.
- Smith, A. D. (1995). *Nations and Nationalism in Global Era*, Cambridge: Polity Press.
- Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nation*, Oxford: Basil Blackwell.
- Tudjman, F. (1990). *Bespuca Povijesne Zbiljnosni*, Zagreb: Matica Hrvatska.
- Van der Berghe, P. L. (1987). *The Ethnic Phenomenon*, Connecticut: Greenwood Publishing.
- Volkan, V. (1988). *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, Northvale: Jason Aronson.
- Vuckovic, G. (1997). *Ethnic Cleavage and Conflict: The Sources of National Cohesion and Disintegration, The Case of Yugoslavia*, Londra: Ashgate.
- Woodward, S. L. (1995). *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Washington: Brookings Institution.
- Yaşın, G. K. (2006). An Era Ends in the Balkans, *Birleşmiş Milletler Türk Derneği Dergisi*, 14.
- Žunić, D. (1999). Nacionalizam i Književnost: Srpska Književnost, 1985-1995. Budapeşte: OSI.